

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI JINOYAT KODEKSINING VAZIFALARI VA PRINSIPLARI

Sulaymonov Adham Dobilovich

TDYU huzuridagi M.S.Vosiqova nomidagi
akademik litsey Huquqiy fanlar kafedrasida o‘qituvchisi,
O‘zbekiston Respublikasi

Huquqni muhofaza qilish akademiyasi
“Prokurorlik faoliyati” mutaxassisligi magistranti

Luqmonov Boburjon Sobirovich

TDYU huzuridagi M.S.Vosiqova nomidagi
akademik litseyning 2-kurs 2-guruh o‘quvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining vazifalari hamda asosiy prinsiplari ilmiy-huquqiy jihatdan tahlil qilinadi. Jinoyat qonunchiligining asosiy maqsadi shaxs, jamiyat va davlat manfaatlarini jinoiy tajovuzlardan himoya qilish, jinoyatchilikning oldini olish hamda huquqiy tartibotni ta’minlashdan iboratdir. Maqolada jinoyat huquqining asosiy prinsiplari – qonuniylik, fuqarolarning qonun oldida tengligi, demokratizm, insonparvarlik, odillik, ayb uchun javobgarlik va javobgarlikning muqarrarligi prinsiplari milliy qonunchilik hamda xalqaro huquq normalari asosida tahlil qilinadi. Shuningdek, jinoyat huquqining vazifalari, jinoyatchilik profilaktikasi hamda huquqiy davlat qurilishidagi ahamiyati ilmiy jihatdan yoritiladi.

Kalit so‘zlar: jinoyat huquqi, jinoyat kodeksi, qonuniylik prinsipi, insonparvarlik, odillik, javobgarlikning muqarrarligi, jinoyatchilik profilaktikasi, huquqiy davlat.

ЗАДАЧИ И ПРИНЦИПЫ УГОЛОВНОГО КОДЕКСА РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН

Сулаймонов Адхам Добилович

преподаватель кафедры правовых дисциплин
Академического лицея имени М.С. Восиковой при ТГЮУ,
магистрант по специальности «Прокурорская деятельность»
Академии правоохранительных органов Республики Узбекистан

Луқмонов Бобуржон Собирович

учащийся 2 курса, 2 группы
Академического лицея имени М.С. Восиковой при ТГЮУ

Аннотация. В данной статье проводится научно-правовой анализ задач и основных принципов Уголовного кодекса Республики Узбекистан. Основной целью уголовного законодательства является защита личности, общества и интересов государства от преступных посягательств, предупреждение преступности, а также обеспечение правопорядка. В статье анализируются основные принципы уголовного права – законность, равенство граждан перед законом, демократизм, гуманизм, справедливость, ответственность за вину и неотвратимость ответственности на основе национального законодательства и норм международного права. Кроме того, с научной точки зрения раскрываются задачи уголовного права, вопросы профилактики преступности и значение уголовного законодательства в построении правового государства.

Ключевые слова: уголовное право, уголовный кодекс, принцип законности, гуманизм, справедливость, неотвратимость ответственности, профилактика преступности, правовое государство.

TASKS AND PRINCIPLES OF THE CRIMINAL CODE OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN

Sulaymonov Adham Dobilovich

*Teacher of the Department of Legal Sciences
Academic Lyceum named after M.S. Vosiqova
under Tashkent State University of Law,
Master's student in "Prosecutorial Activity"*

Law Enforcement Academy of the Republic of Uzbekistan

Luqmonov Boburjon Sobirovich

*2nd-year student, Group 2
Academic Lyceum named after M.S. Vosiqova
under Tashkent State University of Law*

Abstract. This article provides a scientific and legal analysis of the tasks and fundamental principles of the Criminal Code of the Republic of Uzbekistan. The main purpose of criminal legislation is to protect the individual, society, and the interests of the state from criminal encroachments, to prevent crime, and to ensure the rule of law. The article analyzes the main principles of criminal law – legality, equality of citizens before the law, democracy, humanism, justice, responsibility for guilt, and the inevitability of liability based on national legislation and norms of international law. In addition, the article highlights the tasks of criminal law, issues of crime prevention, and the importance of criminal legislation in the development of a rule-of-law state.

Keywords: *criminal law, criminal code, principle of legality, humanism, justice, inevitability of liability, crime prevention, rule of law.*

KIRISH

Huquqiy demokratik davlat qurilishida jinoyat qonunchiligi muhim o‘rin egallaydi. Jinoyat huquqi davlatning huquqiy siyosatini amalga oshiruvchi asosiy vositalardan biri bo‘lib, u jamiyatdagi eng muhim ijtimoiy munosabatlarni himoya qilishga xizmat qiladi. Jinoyat huquqi orqali shaxsning huquq va erkinliklari, jamiyat hamda davlat manfaatlari jinoiy tajovuzlardan himoya qilinadi [1]. Huquqiy demokratik davlat qurilishining poydevori hisoblangan jinoyat qonunchiligi nafaqat jazolash mexanizmi, balki jamiyatning axloqiy va huquqiy chegaralarini belgilovchi, shaxsning qadr-qimmati va daxlsizligini oliy qadriyat sifatida himoya qiluvchi strategik vositadir. Jinoyat huquqi davlatning huquqiy siyosatini hayotga tatbiq etar ekan, u jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlarning barqarorligini ta‘minlash orqali har bir fuqaroga o‘z huquq va erkinliklaridan xavfsiz foydalanish kafolatini beradi, bu esa o‘z navbatida bullying kabi ijtimoiy illatlarning huquqiy tabiatini anglash va ularga nisbatan qonuniy choralar ko‘rish uchun fundamental asos bo‘lib xizmat qiladi. Binobarin, shaxsning manfaatlari jinoiy tajovuzlardan himoya qilinishi jarayonida jinoyat qonunchiligi jamiyatda adolat mezonlarini o‘rnatadi va har qanday g‘ayrihuquqiy harakat, jumladan, maktab muhitidagi zo‘ravonliklar ham huquqiy tartibga solish obyekti ekanligini anglatadi. Ushbu tizimli himoya nafaqat mavjud huquqbuzarliklar uchun javobgarlikni belgilaydi, balki demokratik tamoyillar asosida inson huquqlari ustuvorligini ta‘minlovchi, jamiyatni huquqiy jihatdan sog‘lomlashtiruvchi va kelajak avlod uchun xavfsiz ijtimoiy makon yaratuvchi eng muhim institut bo‘lib qoladi.

O‘zbekiston Respublikasining jinoyat to‘g‘risidagi qonunchiligi Konstitutsiya, xalqaro huquqning umum e‘tirof etilgan normalari hamda milliy qonunchilik tizimi asosida shakllangan. Jinoyat qonunchiligining asosiy manbasi O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi hisoblanadi [1]. Ya‘ni, O‘zbekiston Respublikasining jinoyat qonunchiligi o‘z-o‘zidan shakllangan alohida normalar yig‘indisi emas, balki inson huquqlari va davlat suverenitetini himoya qiluvchi, iyerarxik jihatdan qat‘iy tartibga solingan va o‘zaro uzviy bog‘langan mukammal huquqiy vertikaldir. Bu tizimning poydevorida Konstitutsiya turishi shuni anglatadiki, har qanday jinoiy javobgarlik yoki jazo chorasi asosiy qonunda belgilangan insonparvarlik va qonuniylik tamoyillariga zid kelmasligi shart, xalqaro huquq normalarining inobatga olinganligi esa milliy qonunchilikning umuminsoniy qadriyatlar va xalqaro andozalar bilan hamnafasligini kafolatlaydi.

Jinoyat kodeksi nafaqat jinoyatlar uchun javobgarlikni belgilaydi, balki jinoyatchilikning oldini olish, fuqarolarda qonunlarga hurmat tuyg‘usini shakllantirish

hamda jamiyatda huquqiy tartibotni mustahkamlashga xizmat qiladi. Shu sababli jinoyat kodeksining vazifalari va prinsiplari jinoyat huquqining nazariy hamda amaliy asosini tashkil etadi [2].

ASOSIY QISM

JINOYAT KODEKSINING VAZIFALARI

O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 2-moddasiga muvofiq, jinoyat qonunchiligining asosiy vazifalari shaxsni, uning huquq va erkinliklarini, jamiyat va davlat manfaatlarini jinoiy tajovuzlardan himoya qilishdan iboratdir [1].

Shuningdek, jinoyat qonunchiligi quyidagi ijtimoiy qadriyatlarni himoya qilishga qaratilgan:

- 1) mulk;
- 2) tabiiy muhit;
- 3) tinchlik;
- 4) insoniyat xavfsizligi;
- 5) jamiyat barqarorligi [1].

Jinoyat huquqining muhim vazifalaridan biri jinoyatchilikning oldini olish hisoblanadi. Bu vazifa jinoyat huquqining profilaktik funksiyasi orqali amalga oshiriladi. Huquqshunos olimlarning fikriga ko‘ra, jinoyat huquqi faqat jazolash vositasi bo‘lib qolmasdan, balki jamiyatda jinoyatchilikni kamaytirishga xizmat qiluvchi muhim ijtimoiy mexanizm hisoblanadi [2]. Jinoyat huquqining profilaktik funksiyasi shunchaki qonun buzilishidan keyin ishga tushadigan mexanizm emas, balki jamiyatning barcha qatlamlarida, ayniqsa ta‘lim muassasalarida huquqiy immunitetni shakllantiruvchi eng muhim ijtimoiy-huquqiy qalqondir. Bu funktsiya zamonaviy huquqshunoslikda jazolashdan ko‘ra tarbiyalash va ogohlantirishni ustuvor vazifa sifatida belgilaydi, chunki jinoyat huquqi normalari jamiyat a‘zolarining ongiga “taqiqlangan chegara” haqida axborot berish orqali ularni ijtimoiy xavfli harakatlardan to‘xtatib turadi.

Jinoyat huquqi o‘zining profilaktik mohiyatiga ko‘ra ikki yo‘nalishli ta‘sir kuchiga ega:

Umumiy profilaktika: bu jarayonda jinoyat qonunidagi sanksiyalarning mavjudligi va ularning og‘irligi butun jamiyat a‘zolariga, jumladan, hali jinoyat sodir etmagan, ammo bunga moyilligi bor shaxslarga psixologik ta‘sir ko‘rsatadi. Bu o‘z-o‘zidan “tiyib turuvchi kuch” (deterrence) vazifasini o‘tab, jamiyatda huquqiy tartibni saqlaydi.

Xususiy profilaktika: muqaddam jinoyat sodir etgan shaxslarni qayta tarbiyalash va ularning yangi jinoyatlarga qo‘l urishiga yo‘l qo‘ymaslikni ko‘zda tutadi. Maktab muhitidagi bullying hodisasi misolida tahlil qiladigan bo‘lsak, jinoyat huquqining profilaktik ahamiyati o‘quvchi yoshlarda kichik huquqbuzarlikning (masalan, haqorat qilish, kamsitish yoki shaxsiy daxlsizlikni buzishning) og‘ir ijtimoiy

va huquqiy oqibatlarini anglatishda namoyon bo'ladi. Bu o'smirlar o'rtasida o'z harakati uchun huquqiy mas'uliyatni his qilish tuyg'usini uyg'otadi va "shunchaki hazil" sifatida ko'rilgan harakat aslida qonun bilan taqiqlangan ijtimoiy xavfli qilmish ekanligini anglatadi.

Binobarin, profilaktika – bu huquqiy ongni shakllantirish orqali jinoyatchilikning "ildizi" bilan kurashish demakdir. Jinoyat huquqi faqat jazolash vositasi bo'lib qolmay, u inson huquqlari poymol qilinishiga yo'l qo'ymaslikning kafolati sifatida ishlaydi. Ya'ni, qonunda belgilangan har bir jazo chorasi ortida minglab potensial jinoyatlarning oldini olish maqsadi yashirin bo'lib, bu jarayon jamiyatda "qonun ustuvorligi va jazo muqarrarligi" degan aqidani mustahkamlaydi. Bu esa, o'z navbatida, maktab jamoasidagi har bir a'zoning – xoh u o'qituvchi bo'lsin, xoh o'quvchi – o'zaro munosabatlarini huquqiy etika va daxlsizlik tamoyillari asosiga qurishga majbur qiladi. Shu nuqtayi nazardan, jinoyat huquqining profilaktik funksiyasi jamiyatning ma'naviy sog'lomligini asrovchi eng qudratli ijtimoiy filtr bo'lib, u nafaqat huquqbuzarni jazolaydi, balki butun jamiyatni, xususan yosh avlodni, jinoyatchilikning destruktiv ta'siridan asrab qoladi va ularni qonunni hurmat qilish ruhida tarbiyalash uchun mustahkam huquqiy poydevor yaratadi. Bu mexanizm orqali davlat "jazo beruvchi" emas, balki "himoya qiluvchi va yo'naltiruvchi" institut sifatidagi o'zining demokratik mohiyatini namoyon etadi.

Bundan tashqari, jinoyat kodeksi fuqarolarni Konstitutsiya va qonunlarga hurmat ruhida tarbiyalashga xizmat qiladi. Bu esa jinoyat huquqining tarbiyaviy funksiyasini ifodalaydi. Ya'ni, jinoyat qonunchiligi shunchaki taqiqlar to'plami emas, balki jamiyatning axloqiy va huquqiy qiyofasini shakllantiruvchi qudratli ma'naviy-tarbiyaviy kompasdir. Jinoyat huquqining tarbiyaviy funksiyasi fuqarolar ongida qonunga itoatkorlikni qo'rquv tufayli emas, balki qonunning adolatligiga bo'lgan ichki ishonch va hurmat asosida qaror toptirishni ko'zda tutadi. Bu jarayon shaxsning huquqiy madaniyatini yuksaltirish orqali uni jamiyatdagi tartib-qoidalarni ongli ravishda tan olishga va boshqalarning huquqlarini o'z huquqi kabi muqaddas deb bilishga o'rgatadi.

Ushbu funksiyaning kengroq tahlili quyidagi jihatlarni qamrab oladi:

Ijtimoiy qadriyatlarni muhrlash: Jinoyat kodeksi jamiyatda nima yaxshi va nima yomon, nima halol va nima jinoyat ekanligini huquqiy tilda belgilab beradi. U orqali davlat inson hayoti, sha'ni va daxlsizligini eng oliy qadriyat sifatida e'lon qiladi, bu esa fuqarolarda ushbu qadriyatlarga nisbatan ehtirom hissini uyg'otadi.

Adolat tuyg'usini shakllantirish: Qonun normalarining barcha uchun tengligi va adolatligi fuqarolarda davlatga nisbatan ishonchni mustahkamlaydi. Qonunni hurmat qilish – bu nafaqat jazodan qochish, balki adolatli jamiyat qurilishida faol ishtirok etish demakdir.

Agressiv instinktlarni jilovlash va empatiya: Maktab muhitidagi bullying misolida aytganda, tarbiyaviy funktsiya o'quvchilarga boshqa bir insonni kamsitish nafaqat qonunbuzarlik, balki insoniy axloqqa zid qilmish ekanligini uqtiradi. Bu esa yosh avlodni o'zaro hurmat, hamjihatlik va bag'rikenglik ruhida voyaga yetkazishga xizmat qiladi.

Binobarin, jinoyat huquqining tarbiyaviy kuchi uning jazolash qudratidan ko'ra samaraliroqdir. Chunki jazo bilan to'xtatilgan jinoyat vaqtinchalik bo'lishi mumkin, ammo qonunga hurmat ruhida tarbiyalangan shaxs hech qachon g'ayrihuquqiy yo'lga kirmaydi. Bu funktsiya orqali jinoyat qonunchiligi jamiyatning ma'naviy poydevorini mustahkamlaydi va har bir fuqaroni o'z davlatining qonunlarini qadrlaydigan, ularni himoya qiladigan ongli shaxs sifatida shakllantiradi. Bu esa, o'z navbatida, huquqiy demokratik davlatning barqaror rivojlanishi uchun eng zarur bo'lgan "huquqiy sog'lom muhit"ni kafolatlaydi.

JINOYAT KODEKSI PRINSIPLARI TUSHUNCHASI

Jinoyat huquqi prinsiplari jinoyat qonunchiligining asosiy g'oyaviy yo'nalishlarini ifodalovchi fundamental huquqiy qoidalar hisoblanadi. Ular jinoyat huquqining mazmuni, mohiyati hamda amalda qo'llanilish tartibini belgilaydi [3]. Ya'ni, jinoyat huquqi prinsiplari shunchaki nazariy qoidalar emas, balki butun jinoyat qonunchiligi binosini tutib turuvchi "huquqiy poydevor" va qonun ijodkorligi hamda uni qo'llash jarayonida adashmaslikni ta'minlovchi "ma'naviy-huquqiy kompas"dir. Bu prinsiplar qonun chiqaruvchining irodasini, davlatning jinoyatchilikka qarshi kurash strategiyasini va eng muhimi, inson huquqlariga bo'lgan munosabatini o'zida mujassam etadi. Ularsiz jinoyat qonuni shunchaki jazolovchi moddalar yig'indisiga aylanib qoladi, prinsiplar esa bu moddalarga hayotiy mantiq, adolat va insoniylik ruhini baxsh etadi.

Prinsiplarning fundamental ahamiyati quyidagi jihatlarda yaqqol namoyon bo'ladi:

Qonun ijodkorligi filtri: Yangi qabul qilinayotgan har bir jinoiy norma, avvalo, ushbu prinsiplar elagidan o'tkaziladi. Agar taklif etilayotgan norma masalan, insonparvarlik yoki adolat prinsipiga zid bo'lsa, u huquqiy kuchga ega bo'la olmaydi. Bu esa qonunchilikda o'zboshimchalik va mantiqsizlikning oldini oladi.

Huquqni qo'llashda adolat kafolati: Sud va tergov organlari qonunni qo'llashda, ayniqsa qonun normalarida noaniqliklar (kolliziyalar) yuzaga kelganda, aynan prinsiplarga tayanadi. Masalan, "aybsizlik prezumpsiyasi" yoki "ayb uchun javobgarlik" prinsiplari insonni asossiz jazolanishdan asrovchi eng qudratli huquqiy himoya vositasidir.

Huquqiy barqarorlik va izchillik: Prinsiplar jinoyat huquqining turli institutlari (masalan, jazo tayinlash, javobgarlikdan ozod qilish) o'rtasidagi uzviy

bog‘liqlikni ta’minlaydi. Ular jinoyat huquqini bir butun, mantiqan tugallangan va tushunarli tizim sifatida saqlab turadi.

Binobarin, jinoyat huquqi prinsiplari – bu davlatning o‘z fuqarolari oldidagi huquqiy va’dasidir. Ular orqali davlat nafaqat jinoyatchilikni jilovlaydi, balki buni amalga oshirishda qonuniylik, adolat va insonparvarlik chegaralaridan chiqmaslikni o‘z zimmasiga oladi. Maktab muhitidagi munosabatlar kontekstida bu prinsiplar har bir o‘quvchining shaxsiy daxlsizligini ta’minlashda, bullying kabi holatlarga huquqiy baho berishda va tarbiyaviy-huquqiy choralarni adolatli qo‘llashda eng asosiy mezon bo‘lib xizmat qiladi. Prinsip – bu shunchaki qog‘ozdagi so‘z emas, balki adolatli sudlov va inson qadrining huquqiy kafolatidir.

O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 3-moddasiga ko‘ra, jinoyat huquqi quyidagi prinsiplarga asoslanadi:

- 1) qonuniylik
- 2) fuqarolarning qonun oldida tengligi
- 3) demokratizm
- 4) insonparvarlik
- 5) odillik
- 6) ayb uchun javobgarlik
- 7) javobgarlikning muqarrarligi [1]

Mazkur prinsiplar jinoyat qonunchiligining demokratik va insonparvarlik mohiyatini ifodalaydi.

Qonuniylik prinsipi. Qonuniylik prinsipi jinoyat huquqining asosiy tamoyillaridan biri hisoblanadi. Mazkur prinsipga ko‘ra, sodir etilgan qilmishning jinoyat deb topilishi, unga nisbatan jazo qo‘llanilishi hamda boshqa huquqiy oqibatlar faqat Jinoyat kodeksi bilan belgilanadi [1]. Qonuniylik prinsipi jinoyat huquqining "oltin qoidasi" va shaxs daxlsizligining eng oliy kafolati bo‘lib, u “Nullum crimen, nulla poena sine lege” (Qonunsiz jinoyat ham, jazo ham yo‘q) degan qadimiy va o‘zgarmas huquqiy aqidani o‘zida mujassam etadi. Bu prinsip shuni anglatadiki, davlat va uning vakolatli organlari hech qachon insonni qonunda to‘g‘ridan-to‘g‘ri taqiqlanmagan harakati uchun ta’qib qilishi, unga nisbatan “o‘z xohishiga ko‘ra” yoki analogiya (o‘xshashlik) asosida jazo tayinlashi mumkin emas.

Qonuniylik prinsipining mohiyati va ahamiyati quyidagi fundamental jihatlarda namoyon bo‘ladi:

Sud va tergov organlari ixtiyoriyining cheklanishi: Mazkur prinsip davlat organlarining vakolatlarini qat’iy doiraga solib qo‘yadi. Hech bir sudya yoki prokuror shaxsning xatti-harakatini shunchaki “axloqsizlik” yoki “ijtimoiy xavfli” deb hisoblab jazo berolmaydi; buning uchun o‘sha harakat aynan Jinoyat kodeksi Maxsus qismining aniq moddasida jinoyat deb yozilgan bo‘lishi shart.

Huquqiy aniqlik va bashorat qilinuvchanlik: Fuqarolar qaysi harakatlar taqiqlanganini va ularni sodir etsa qanday oqibatlarga duch kelishini oldindan bilish imkoniga ega bo'ladilar. Bu esa insonning o'z xulq-atvorini rejalashtirishi va kutilmagan huquqiy tazyiqlardan himoyalanganligini his qilib yashashi uchun zamin yaratadi.

Arbitrallik, ya'ni o'zboshimchalikka yo'l qo'yilmasligi: Qonuniylik prinsipi siyosiy yoki shaxsiy adovatlar tufayli insonlarni jinoiy ta'qib qilishga to'siq bo'ladi. Agar qilmish Jinoyat kodeksida ko'rsatilmagan bo'lsa, u qanchalik qabih ko'rinmasin, unga jinoiy jazo qo'llash huquqiy davlatda mutloq imkonsizdir.

Xususan, maktab muhitidagi bullying muammosiga ushbu prinsip nuqtayi nazaridan yondashsak, har qanday tazyiq yoki kamsitishga jinoiy baho berishda faqat amaldagi Jinoyat kodeksidagi normalar (masalan, haqorat qilish (140-modda), tuhmat qilish (139-modda) yoki qasddan badanga shikast yetkazish moddalari) doirasidagina ish ko'rilishini anglatadi. Ya'ni, qonuniylik prinsipi bullyingga qarshi kurashda ham hissiyotlarga emas, balki quruq va qat'iy huquqiy dalillarga tayanishni, jabrlanuvchini ham, ayblanuvchini ham huquqiy tartibsizlikdan himoya qilishni ta'minlaydi. Bu prinsip huquqiy tizimning adolatliligi va mustahkamligini saqlab turuvchi eng asosiy filtrdir.

Bu prinsip xalqaro huquq normalarida ham o'z aksini topgan. Jumladan, Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasining 11-moddasida har bir shaxs faqat sodir etilgan paytda jinoyat deb e'tirof etilgan qilmish uchun javobgarlikka tortilishi mumkinligi belgilangan [4]. Ya'ni, qonuniylik prinsipi shunchaki milliy huquqiy norma emas, balki Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi bilan muhrlangan global adolat mezonidir. Ushbu xalqaro andoza davlatning jazolash vakolatini qat'iy vaqt va makon chegarasiga solib, shaxsni kutilmagan huquqiy ta'qiblardan himoya qiladi. Uning mohiyati shundaki, inson faqatgina qilmish sodir etilgan lahzada amalda bo'lgan va qonun bilan taqiqlangan harakatlari uchungina javob berishi shart; bu esa qonunning orqaga qaytish kuchi (retroaktivlik) taqiqlanishini va har qanday jinoiy bahoning faqat yozma qonun manbalariga tayanishini kafolatlaydi. Binobarin, ushbu xalqaro tamoyil maktab muhitidagi bullying kabi salbiy holatlarga nisbatan ham huquqiy munosabat bildirishda subyektiv yondashuvlarga chek qo'yib, har bir shaxsning daxlsizligini umuminsoniy qadriyatlar darajasida himoya qiladi va huquqiy aniqlik hamda xavfsizlik muhitini ta'minlaydi. Qonuniylik prinsipi sud hokimiyatining mustaqilligi hamda adolatli sudlovni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi.

Fuqarolarning qonun oldida tengligi prinsipi. Fuqarolarning qonun oldida tengligi prinsipi jinoyat huquqining muhim demokratik tamoyillaridan biridir. Ushbu prinsipga ko'ra, jinoyat sodir etgan barcha shaxslar jinsi, irqi, millati, tili, dini, ijtimoiy kelib chiqishi yoki ijtimoiy mavqeidan qat'i nazar qonun oldida teng hisoblanadi [1]. Fuqarolarning qonun oldida tengligi prinsipi jinoyat huquqining demokratik tabiatini

belgilab beruvchi va adolatli jamiyat qurilishining fundamental kafolati hisoblanuvchi oliy huquqiy aqidadir. Ushbu tamoyil jinoiy javobgarlikning universalligini anglatadi: qonun buzgan har qanday shaxs, u jamiyatda qanday nufuzga, qanday mansabga yoki moddiy imkoniyatga ega bo‘lishidan qat’i nazar, Jinoyat kodeksida belgilangan normalar asosida bir xil javobgarlikka tortilishi shart. Bu jarayonda shaxsning subyektiv belgilari (masalan, millati yoki dini) unga jinoiy javobgarlikdan qochish uchun imtiyoz bera olmaganidek, aksincha, javobgarlikni asossiz og‘irlashtirish uchun ham asos bo‘la olmaydi.

Ushbu prinsipning keng ko‘lamli tahlili quyidagi strategik jihatlarni ochib beradi:

Selektiv (tanlovli) adolatga qarshi to‘siq: Mazkur tamoyil “qonun faqat zaiflar uchun” degan noto‘g‘ri ijtimoiy tushunchani rad etadi. U sud va tergov organlari zimmasiga har bir ish bo‘yicha xolis va xalqaro andozalar darajasida adolatli qaror qabul qilish majburiyatini yuklaydi. Tenglik – bu nafaqat jazo berishda, balki himoyalaniş huquqidan foydalanishda ham har bir shaxsga bir xil imkoniyatlar eshigining ochiqligidir.

Ijtimoiy tabaqalanishning inobatga olinmasligi: Zamonaviy huquqiy davlatda shaxsning ijtimoiy mavqeyi yoki iqtisodiy qudrati jinoiy-huquqiy munosabatlarda uning daxlsizligini ta‘minlovchi qalqon bo‘la olmaydi. Bu esa jamiyatda qonun ustuvorligiga nisbatan ishonchni mustahkamlaydi va “qonun hamma uchun barobar” degan konstitutsiyaviy g‘oyani amalda tasdiqlaydi.

Diskriminatsiyani taqiqlash: Irqi, tili yoki diniy e‘tiqodi sababli shaxsga nisbatan shafqatsizroq munosabatda bo‘lish yoki aksincha, yumshoqlik qilish huquqiy nigilizm (qonunni tan olmaslik) sanaladi. Tenglik prinsipi inson huquqlari bo‘yicha xalqaro standartlarni milliy qonunchilik bilan integratsiya qiluvchi asosiy ko‘prikdir.

Mazkur prinsip O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 18-moddasida ham mustahkamlangan bo‘lib, unda barcha fuqarolarning teng huquqliligi belgilangan [5].

Demokratizm prinsipi. Demokratizm prinsipi jinoyat huquqini amalga oshirishda jamiyatning faol ishtirokini nazarda tutadi. Ushbu prinsipga ko‘ra, jamoat birlashmalari, fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari hamda jamoalar jinoyat sodir etgan shaxslarning axloqini tuzatish jarayonida ishtirok etishlari mumkin [1].

Bu esa jinoyatchilikka qarshi kurashishda davlat va jamiyat hamkorligini ta‘minlaydi. Demokratizm prinsipi jinoyat-huquqiy munosabatlarni faqat davlatning jazolovchi monopoliyasi sifatida emas, balki davlat va fuqarolik jamiyatining o‘zaro mas‘uliyatli hamkorligi sifatida talqin etadi. Bu tamoyil jinoiy odil sudlov tizimini xalqqa yaqinlashtiradi, uni yanada shaffof va insonparvar qiladi. Uning mohiyati shundaki, jinoyat sodir etgan shaxsni jamiyatdan butunlay uzib qo‘yish emas, balki uni qayta

ijtimoiylashtirishda ijtimoiy institutlarning (mahalla, mehnat jamoalari, nodavlat tashkilotlar) kuchidan foydalanish ustuvor vazifa deb hisoblanadi.

Ushbu prinsipning kengaytirilgan tahlili quyidagi muhim jihatlarni o‘z ichiga oladi:

Jazolashdan ko‘ra tuzatishning ustuvorligi: Demokratizm prinsipi shaxsni faqatgina jazolashni emas, balki uni jamiyat uchun foydali shaxs sifatida qaytarishni maqsad qiladi. Bunda jamoat birlashmalarining kafilligi yoki nazorati ostida jazodan ozod qilish yoki yengilroq jazo tayinlash kabi institutlar muhim rol o‘ynaydi. Bu esa “davlat jazolaydi, jamiyat tarbiyalaydi” degan insonparvar g‘oyaning amaliy ifodasidir.

Ijtimoiy nazorat mexanizmi: Jinoyatchilikka qarshi kurash faqat huquqni muhofaza qiluvchi organlarning vazifasi bo‘lib qolmay, har bir fuqaro va jamoat institutining daxldorlik hissini oshiradi. Mahalla yoki o‘zini o‘zi boshqarish organlarining ishtiroki jinoyat sodir etgan shaxsning xulq-atvorini bevosita, kundalik hayotda kuzatish va unga ma’naviy ko‘mak berish imkonini yaratadi.

Restorativ (tiklovchi) adolat unsurlari: Demokratizm prinsipi doirasida jabrlanuvchi va aybdor o‘rtasidagi nizoni jamoat darajasida hal qilish, tomonlarni yarashtirish (mediatsiya) unsurlari rivojlanadi. Bu esa sud tizimidagi yuklamani kamaytirish bilan birga, jamiyatda adovatni emas, balki birdamlikni mustahkamlaydi.

Insonparvarlik prinsipi. Insonparvarlik prinsipi jinoyat huquqining eng muhim tamoyillaridan biridir. Mazkur prinsipga ko‘ra, jazo choralarining maqsadi shaxsga jismoniy azob yetkazish yoki uning qadr-qimmatini kamsitish emas, balki uni tuzatish va yangi jinoyatlar sodir etishining oldini olishdan iboratdir [1]. Bu prinsip xalqaro huquq hujjatlarida ham o‘z aksini topgan. Jumladan, Fuqarolik va siyosiy huquqlar to‘g‘risidagi xalqaro paktida inson qadr-qimmatini hurmat qilish zarurligi ta’kidlangan [6]. Ya’ni, insonparvarlik prinsipi jinoyat huquqining “qalbi” bo‘lib, u davlatning jazolash vakolatini shafqatsizlikdan xoli qiluvchi va jazo tizimini qasos olish instinktidan shaxsni qayta tiklash (reabilitatsiya) darajasiga ko‘taruvchi oliy huquqiy aqidadir. Bu tamoyil shuni anglatadiki, hatto jinoyat sodir etgan shaxs ham, avvalo, inson sifatida qoladi va uning tug‘ma qadr-qimmatini daxlsizdir. Jazo chorasi qanchalik qat’iy bo‘lmasin, u insoniy chegaradan chiqmasligi, shaxsning sog‘lig‘iga zarar yetkazmasligi yoki uni jamiyat oldida xo‘rlamasligi shart.

Insonparvarlik prinsipining keng ko‘lamli tahlili quyidagi fundamental jihatlarni qamrab oladi:

Jazo mazmunining transformatsiyasi: Insonparvarlik nuqtayi nazaridan jazo – bu qilingan qilmish uchun shunchaki “to‘lov” emas, balki shaxsning xulq-atvorini ijobiy tomonga o‘zgartirish uchun berilgan imkoniyatdir. Davlat jazolash orqali shaxsni sindirishni emas, balki uning ongidagi huquqiy va axloqiy tushunchalarni qayta shakllantirishni maqsad qiladi.

Xalqaro huquqiy himoya va “Minimum standartlar”: Fuqarolik va siyosiy huquqlar to‘g‘risidagi xalqaro paktning 7- va 10-moddalari bilan hamohang ravishda, bu prinsip shafqatsiz, g‘ayriinsoniy yoki qadr-qimmatni kamsituvchi muomalani qat‘iyan taqiqlaydi. Bu milliy jinoyat qonunchiligini global inson huquqlari tizimi bilan bog‘lovchi asosiy ko‘prikdir.

Differensial yondashuv: Insonparvarlik prinsipi aybdorning shaxsi, yoshi va ijtimoiy holatini hisobga olishni taqozo etadi. Masalan, voyaga yetmaganlar, ayollar yoki keksalar uchun jazo tayinlashda yumshoqroq normalarning qo‘llanilishi aynan insonparvarlikning amaliy ifodasidir.

Odillik prinsipi. Odillik prinsipi jinoyat sodir etgan shaxsga nisbatan qo‘llaniladigan jazo jinoyatning og‘irlik darajasi hamda shaxsning aybiga mos bo‘lishini talab qiladi. Shu bilan birga, jinoyat huquqida bir jinoyat uchun ikki marta javobgarlikka tortish taqiqlanadi [1]. Bu prinsip jinoyat huquqining adolatli va mutanosib jazo qo‘llash tizimini ta‘minlaydi. Odillik prinsipi jinoyat huquqining “oltin tarozisi” bo‘lib, u sodir etilgan qilmish va unga beriladigan huquqiy javob o‘rtasidagi matematik hamda ma‘naviy mutanosiblikni ta‘minlaydi. Ushbu tamoyil jazo chorasini shunchaki davlatning qasosi emas, balki buzilgan ijtimoiy adolatni tiklash vositasi darajasiga ko‘taradi. Uning mohiyati shundaki, jazo shunchaki og‘ir bo‘lishi emas, balki aynan sodir etilgan jinoyatning ijtimoiy xavflilik darajasiga, yetkazilgan zararning ko‘lamiga va aybdorning shaxsiy xususiyatlariga mos bo‘lishi shart.

Odillik prinsipining kengaytirilgan tahlili quyidagi strategik jihatlarni qamrab oladi:

Jazoning individuallashtirilishi: Odillik prinsipi "shablonli" jazolashni inkor etadi. Bir xil jinoyatni sodir etgan ikki xil shaxsga (masalan, birinchi marta adashgan o‘smir va muqaddam sudlangan retsidivistga) turli jazo tayinlanishi aynan odillikning namoyon bo‘lishidir. Bunda aybdorning yoshi, oilaviy sharoiti, qilmishidan pushaymonligi kabi omillar jazo mezonini belgilaydi.

“Non bis in idem”, ya‘ni bir jinoyat uchun ikki marta jazo berilmasligi: Bu qoida inson huquqlari himoyasining eng muhim kafolatlaridan biri bo‘lib, shaxsni davlatning takroriy ta‘qibidan asraydi. Bir marta jazolangan yoki oqlangan shaxs o‘sha qilmishi uchun qayta sud qilinishi mumkin emasligi huquqiy barqarorlik va inson xavfsizligini kafolatlaydi.

Mutanosiblik va subyektiv aybdorlik: Jazo tayinlashda nafaqat yetkazilgan moddiy zarar, balki shaxsning o‘sha qilmishni qanday niyatda (qasddan yoki ehtiyotsizlikdan) sodir etgani hisobga olinadi. Niyat va natija o‘rtasidagi bog‘liqlikni to‘g‘ri baholash adolatli hukmning asosidir.

Ayb uchun javobgarlik prinsipi. Ayb uchun javobgarlik prinsipi shuni anglatadiki, shaxs faqat o‘z aybi isbotlangan ijtimoiy xavfli qilmishlari uchungina javobgar bo‘ladi. Bu prinsip aybsizlik prezumpsiyasi bilan chambarchas bog‘liq [2].

Mazkur prinsip jinoyat huquqining muhim kafolatlaridan biri hisoblanadi. Ayb uchun javobgarlik prinsipi jinoyat huquqining subyektiv asosini belgilab beruvchi va “obektiv ayblash”, ya’ni, shaxsning niyati va xohishidan qat’i nazar, faqatgina kelib chiqqan zararli oqibat uchun jazolash) xavfini mutloq inkor etuvchi fundamental huquqiy filtrdir. Ushbu tamoyilga ko‘ra, har qanday ijtimoiy xavfli qilmish, u qanchalik og‘ir oqibatlarga olib kelmasin, agar shaxsning bu harakatga nisbatan aybi (qasdi yoki ehtiyotsizligi) qonuniy tartibda isbotlanmasa, jinoiy javobgarlikni keltirib chiqarmaydi. Bu prinsip insonning ongli irodasi va o‘z harakatlarini idora eta olish qobiliyatini huquqiy javobgarlikning markaziga qo‘yadi.

Ayb uchun javobgarlik prinsipining kengaytirilgan tahlili quyidagi muhim qirralarni ochib beradi:

Aybsizlik prezumpsiyasi bilan uzviy aloqadorlik: Shaxsning aybi sud tomonidan qonuniy tartibda isbotlanmaguncha va sudning qonuniy kuchga kirgan hukmi bilan aniqlanmaguncha, u aybsiz hisoblanadi. Bu inson sha’ni va qadr-qimmatini asossiz ta’qiblardan himoya qiluvchi eng qudratli huquqiy qalqondir. Har qanday shubha, agar uni bartaraf etish imkoni bo‘lmasa, ayblanuvchining foydasiga talqin qilinishi shart.

Obektiv ayblashni taqiqlash: Agar shaxs o‘z harakatlarining ijtimoiy xavflilik xususiyatini anglamagan bo‘lsa va amaldagi vaziyatga ko‘ra anglay olmagan bo‘lsa, u sodir etgan qilmish “aybsiz zarar yetkazish” deb topiladi. Masalan, kutilmagan baxtsiz hodisa natijasida zarar yetgan bo‘lsa, shaxsni “sen shu yerda eding-ku” deb jazolash ushbu prinsipga zid hisoblanadi.

Javobgarlikning individuallasishi: Ayb prinsipi jazo miqdorini belgilashda shaxsning ichki niyatini (motiv va maqsadini) hisobga olishni talab qiladi. Qasddan qilingan jinoyat bilan ehtiyotsizlik orqasida sodir etilgan qilmish o‘rtasidagi huquqiy farq aynan mana shu prinsip orqali adolatli hal etiladi.

Javobgarlikning muqarrarligi prinsipi. Javobgarlikning muqarrarligi prinsipi jinoyat sodir etgan har bir shaxs muqarrar ravishda javobgarlikka tortilishi kerakligini anglatadi. Ushbu prinsip jinoyatchilikka qarshi kurashishda muhim rol o‘ynaydi hamda jamiyatda qonun ustuvorligini ta’minlashga xizmat qiladi [3]. Ya’ni, javobgarlikning muqarrarligi prinsipi jinoyat huquqi tizimining qonun normalari shunchaki qog‘ozdagi deklaratsiya emas, balki hayotiy kuchga ega ekanligini tasdiqlovchi asosiy kafolatdir. Ushbu tamoyilning mohiyati jazoning o‘ta og‘irligida emas, balki sodir etilgan har qanday jinoiy qilmish uchun huquqiy oqibatning kechikmasdan va so‘zsiz yetib kelishida namoyon bo‘ladi. Bu prinsip jamiyat ongida “har qanday qonunbuzarlik fosh etiladi va jazo tayinlanadi” degan qat’iy ishonchni shakllantirish orqali jinoyatchilikning oldini olishda (preventiv ta’sirda) jazoning miqdoridan ko‘ra samaraliroq rol o‘ynaydi.

Javobgarlikning muqarrarligi prinsipining keng ko‘lamli tahlili quyidagi strategik jihatlarni ochib beradi:

Psixologik tiyib turish kuchi: Agar potensial huquqbuzar o‘z qilmishi uchun javobgarlikdan qutulib qolish imkoniyati borligini (masalan, tanish-bilishchilik, korrupsiya yoki mas’uliyatsizlik evaziga) his qilsa, qonun o‘zining tarbiyaviy va profilaktik kuchini yo‘qotadi. Muqarrarlik esa jinoyatga qo‘l urishdan oldin insonni to‘xtatib turuvchi eng asosiy psixologik to‘siqdir.

Huquqni muhofaza qilish organlarining majburiyati: Bu prinsip nafaqat fuqarolarga, balki davlat organlariga ham talab qo‘yadi. Ya’ni, har bir jinoyat faktiga nisbatan davlat tezkorlik bilan munosabat bildirishi, uni ochishi va aybdorni sud oldiga keltirishi shart. Bu jarayonda har qanday "tanlab jazolash" holati ushbu prinsipga zid hisoblanadi.

Ijtimoiy adolatni tiklash: Jinoyat sodir etilganidan keyin jabrlanuvchining va jamiyatning davlatga bo‘lgan ishonchi aynan muqarrarlik orqali tiklanadi. Jazo muqarrar bo‘lmagan joyda o‘zboshimchalik, qasos olish instinkti va huquqiy nigilizm (qonunni mensimaslik) ildiz otadi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining vazifalari va prinsiplari shunchaki qonuniy normalar yig‘indisi emas, balki mamlakatimizning huquqiy-demokratik qiyofasini belgilovchi, butun jinoyat huquqi tizimining g‘oyaviy, ma’naviy va amaliy poydevorini tashkil etuvchi eng fundamental va strategik asosdir. Ushbu prinsiplar jinoyat qonunchiligining strategik maqsadi va rivojlanish yo‘nalishini aniq belgilab berishi bilan birga, jinoiy javobgarlikning har qanday ko‘rinishini adolat, qonuniylik, insonparvarlik, demokratizm, ayb uchun javobgarlik va javobgarlikning muqarrarligi kabi oliyjanob tamoyillar filtridan o‘tkazishni qat’iy kafolatlaydi, bu esa davlatning jazolash vakolati bilan inson huquqlari o‘rtasidagi nozik va hayotiy muvozanatni saqlashga, shaxsni davlat organlarining ehtimoliy o‘zboshimchaligidan huquqiy himoya qilishga xizmat qiladi. Ya’ni, ushbu prinsiplarning hayotga samarali, izchil va og‘ishmay tatbiq etilishi jamiyatda huquqiy tartibotning chinakamiga mustahkamlanishiga, har qanday jinoiy tajovuzlarning, ayniqsa ta’lim tizimida va yoshlar orasida ildiz otayotgan bullying kabi destruktiv huquqbuzarliklarning barvaqt oldini olishga hamda fuqarolarning Konstitutsiyada muhrlangan daxlsiz huquq va erkinliklarini davlat tomonidan eng yuqori darajada himoya qilinishiga mustahkam zamin yaratadi.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, jinoyat huquqining tarbiyaviy, profilaktik va himoya funksiyalari aynan mana shu tamoyillar negizida bir butun, o‘zaro uzviy bog‘liq mexanizm sifatida birlashadi. Bu esa o‘z navbatida nafaqat og‘ir jinoyatlarga, balki maktab muhitidagi murakkab ijtimoiy-psixologik inqirozlar, shaxsiyatni kamsitish va tizimli tazyiq o‘tkazish holatlariga nisbatan ham hissiyotlarga, yuzaki

qarashlarga yoki vaqtinchalik ijtimoiy bosimlarga emas, balki qat'iy huquqiy mantiqqa, adolat mezonlariga va xalqaro tan olingan inson huquqlari standartlariga tayanadigan sog'lom, shaffof va adolatli tizimni yuzaga keltirish imkonini beradi. Binobarin, mazkur prinsiplar jamiyatda "qonun ustuvorligi va jazo muqarrarligi" degan tushunchani har bir fuqaro, ayniqsa dunyoqarashi shakllanayotgan yosh avlod ongiga ongli ravishda singdirish orqali, inson qadri, uning sha'ni va shaxsiy daxlsizligi eng oliy qadriyat sanalgan xavfsiz, barqaror, adolatli va ma'naviy sog'lom ijtimoiy muhitni shakllantirishning eng asosiy, o'zgarmas va eng qudratli huquqiy kafolati bo'lib xizmat qiladi hamda Yangi O'zbekistonning jahon hamjamiyatida inson huquqlari ustuvor bo'lgan haqiqiy huquqiy davlat sifatidagi nufuzini yanada yuksaltirishga, qonunlarning hayotiyiligini ta'minlashga xizmat qiluvchi bosh omildir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi.
2. Rustamboyev M.X. O'zbekiston Respublikasi jinoyat huquqi. Umumiy qism. – Toshkent: TDYU.
3. Abdurasulova Q.R. Jinoyat huquqi nazariyasi. – Toshkent.
4. Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi, 1948-yil.
5. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi.
6. Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risidagi xalqaro pakt, 1966-yil.
7. Mirzayev B.A. Jinoyat huquqi asoslari. – Toshkent.